

Onderzoek alle dingen

Bijbelstudies over geloof en wetenschap

Gijsbert van den Brink

KokBoekencentrum Uitgevers – Utrecht

www.kokboekencentrum.nl

Ontwerp omslag: Mulder van Meurs
Lay-out binnenwerk: Gewoon Geertje

ISBN 978 90 435 3504 5
ISBN 978 90 435 3505 2 (e-book)
NUR 707

© 2021 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden

KokBoekencentrum Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Woord vooraf	7
1. Wijsheid en wetenschap <i>Spreuken 1:1-7</i>	15
2. Het wereldbeeld achter de Bijbel <i>Exodus 20:1-11</i>	28
3. De stilstaande zon – en andere wonderen <i>Jozua 10:7-14</i>	41
4. De creatie van de kosmos <i>Genesis 1:1 – 2:3</i>	56
5. De boetsering van de mens <i>Genesis 2:4-25</i>	70
6. De evolutie van zonde en dood <i>Romeinen 5:12-21</i>	86
7. <i>To be continued</i> <i>1 Korinthe 15:35-49</i>	101
8. Doorslaggevend bewijs? <i>Johannes 14:1-11</i>	115
9. Riskante filosofie <i>Kolossenzen 2:4-10</i>	128
10. Onderzoek alle dingen <i>1 Thessalonicenzen 5:12-28</i>	144
Register van Bijbelplaatsen	158

Woord vooraf

Weinig ontwikkelingen hebben ons dagelijks leven de afgelopen eeuwen zo ingrijpend veranderd als de opkomst van de moderne wetenschap. We beseffen nauwelijks meer hoe anders het leven was toen we nog niet te maken hadden met de effecten van wetenschappelijk onderzoek. Ik herinner me nog hoe een van de hoogleraren bij wie ik als student college volgde, prof. H.W. de Knijff, ons wees op de *kraan* – de waterkranen waarvan de meeste mensen er tegenwoordig een flink aantal bezitten in hun woning. Doorgaans draaien we ze volstrekt gedachteloos open. We staan er zelfs zelden meer bij stil hoe vreemd het eigenlijk is dat we dat vanzelfsprekend vinden. Maar gedurende veruit het grootste deel van de mensheidsgeschiedenis, en nog steeds op allerlei plaatsen ter wereld, was en is watervoorziening natuurlijk een buitengewoon ingewikkelde aangelegenheid. Niet alleen het verkrijgen maar ook de zuivering van water was een heel ding: complex, gevaarlijk ook, en in elk geval tijdrovend. Of je nu naar de dorpspomp moest om water te halen of afhankelijk was van een langstromende rivier, het verkrijgen van schoon water was altijd een hele onderneming.

Nu staan kranen niet direct bekend als de grootste wonderen der techniek. Juist daarom gebruikte De Knijff dat voorbeeld denk ik ook. Want er zit natuurlijk wel enorm veel knowhow en organisatie achter de kranen die wij dagelijks opendraaien: een heel netwerk van waterleidingen, rioleringen, waterzuiveringsinstallaties et cetera. Zelfs zo'n betrekkelijk oud geworden verschijnsel heeft dus nog steeds een enorme impact op ons dagelijks leven. Laat staan hoezeer dat het geval is met allerlei veel latere technologische vernieuwingen die het

gevolg zijn van wetenschappelijk onderzoek. Ons leven is werkelijk onherkenbaar veranderd ten opzichte van, laten we zeggen, dat van iemand uit de zestiende eeuw. Het is dan ook altijd weer een interessant gedachte-experiment om je in te beelden hoe mensen uit het verleden die je hoog hebt – laten we zeggen iemand als Johannes Calvijn, maar misschien ook wel je eigen overgrootvader of -moeder – zouden reageren als ze met een tijdmachine naar onze wereld verplaatst konden worden. Zij zouden zich ongetwijfeld allereerst mateloos verbazen over alles wat ze zien en tegenkomen. Het zou waarschijnlijk geruime tijd duren voor ze überhaupt zouden snappen hoe ons leven in elkaar steekt. Helaas zullen we nooit weten wat ze er vervolgens van zouden vinden en ons erover zouden willen zeggen. Mogelijk zouden ze er na verloop van tijd op wijzen dat, hoeveel er ook vernieuwd is, de mens zelf nog altijd de oude is gebleven.

De enorme veranderingen die meegekomen zijn met de opkomst van de wetenschap en met wat we wel noemen het ‘wetenschappelijk wereldbeeld’ hebben natuurlijk ook gevolgen voor onze beleving van het geloof. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat de Bijbel er in allerlei opzichten door op grotere afstand is komen te staan. Met één kernachtig woord dat je in de literatuur hierover telkens terugvindt: onze wereld is *onttoverd* geraakt. We zoeken overal naar causale verbanden, naar oorzaak- en gevolgrelaties en denken niet meer in termen van geesten of goden die achter de schermen de gebeurtenissen beïnvloeden en naar hun hand zetten. Wat betekent dat voor het geloof in de God van Israël en de Vader van Jezus Christus? En hoe kan de Bijbel in een tijd die gestempeld wordt door onze zelfgemaakte wonderen der techniek nog gezagvol tot ons spreken? Dat zijn belangrijke vragen. Maar we draaien de blikrichting ook om: Hoe zou je vanuit de Bijbel aan kunnen kijken tegen de hoge vlucht die de hedendaagse wetenschap en techniek hebben genomen? Hoe kan de Bijbel

ons helpen om de beperkingen en risico's ervan scherper in beeld te krijgen? Dat zijn enkele van de vragen die we aan de hand van een reeks Bijbelstudies over geloof en wetenschap willen verkennen.

Daarbij is de Bijbel ons uitgangspunt. We beschouwen de Bijbel als het Woord van God, waardoorheen Hij tot ons mensen spreekt en ons de weg wijst, ook vandaag. Tegelijk beseffen we dat de Bijbel ook voluit een boek van mensen is, geschreven door mensen van gelijke beweging als wij. Zij werden geïnspireerd door Gods Geest, maar werden daardoor zoals we zullen zien niet per se boven hun persoonlijke, culturele en historische achtergronden uitgetild. Op tal van plaatsen in de Bijbel vinden we dan ook de sporen van die achtergronden terug. Juist wetenschappelijk onderzoek heeft daar ons oog voor geopend, en in veel van de Bijbelstudies die in dit boekje zijn opgenomen, zullen we daar ook speciaal op letten. We gaan dus uit van wat in de theologie wel genoemd wordt de organische inspiratieleer: de Geest heeft mensen aangezet tot het schrijven van teksten die later de Bijbel zouden gaan vormen, maar Hij heeft hen daarbij in dienst genomen met heel hun hebben en houden, als de mensen die ze waren – dus op organische (natuurlijke) wijze. Deze dubbele gestalte van de Bijbel – Woord van God en tegelijk mensenwoord – wordt vaak als nogal problematisch beleefd. Dat komt misschien wel doordat we iets te graag willen weten hoe de verhouding tussen die twee dan precies is. Het is echter beter om in die tweeslag juist het mooie, en zelfs het unieke van de Bijbel te zien. Zo heeft God het blijkbaar gewild. Juist door deze bonte verzameling van menselijke geschriften heen, overgeleverd in snippers papyrus en rollen perkament, wil God ons aanspreken, leiden, helpen, en vooral: wil Hij zichzelf leren kennen. In die dankbare verwachting mogen we telkens weer de Bijbel ter hand nemen.

We zullen ons in de hierna volgende Bijbelstudies richten op de verhouding tussen geloof en wetenschap in het algemeen.

Uit de geschiedenis weten we dat die verhouding heel complex is. Soms stonden beide lijnrecht tegenover elkaar. Maar meestal was dat maar schijn en speelden op de achtergrond tal van andere kwesties een rol. Dat was bijvoorbeeld het geval rondom de beruchte ‘zaak-Galilei’ – iconisch geworden als hét conflict bij uitstek tussen wetenschappelijke scherpzinnigheid en gelovige dwingelandij. Historici hebben de laatste decennia veel preciezer weten te ontrafelen wat zich daadwerkelijk heeft afgespeeld in de zaak-Galilei en hebben als gevolg daarvan dit beeld drastisch bijgesteld. Op z’n minst bleek het allemaal veel complexer te liggen dan dat de wetenschap van Galilei eenvoudig in conflict kwam met het geloof van de kerk van zijn dagen. Tal van andere kwesties (waaronder ook Galilei’s bepaald onhebbelijke karakter) speelden mee. Van een conflict tussen geloof en wetenschap blijkt strikt genomen zelfs geen sprake te zijn geweest, al was het maar omdat Galilei zelf ook een gelovige duiding gaf van zijn bevindingen. Anderzijds kun je ook weer niet zeggen dat de verhouding tussen geloof en wetenschap altijd heel harmonieus is geweest. Er is absoluut sprake geweest van spanningen en conflicten, en voor een deel is dat nog steeds het geval.

Soms kom je ook de gedachte tegen dat geloof en wetenschap helemaal niets met elkaar te maken zouden hebben. Het zouden twee grootheden (talen, of zelfs werelden) zijn die geheel los van elkaar staan. Deze gedachte heeft enigszins het air om zich heen hangen van de hoogopgeleide expert die wel beter weet dan het gewone volk dat zich altijd maar zo druk maakt over deze verhouding zonder in te zien dat er helemaal niets aan de hand is. Ondertussen schrijven ook auteurs die een dergelijke onafhankelijkheid van geloof en wetenschap voorstaan, lange verhandelingen over de thematiek. Het is mij weleens een raadsel hoe men hele boeken weet te schrijven over twee dingen die volgens eigen zeggen niets met elkaar te maken hebben. In onderstaande Bijbelstudies

gaan we ervan uit dat ze elkaar wel raken, en zullen dan ook steeds exegetische verkenningen van de besproken Bijbelpassages en relevante wetenschappelijke of wetenschapshistorische informatie elkaar afwisselen. Het zal daarbij inderdaad duidelijk worden dat die twee niet los van elkaar staan, maar juist op allerlei intrigerende manieren op elkaar inspelen en met elkaar samenhangen.

We besteden in deze uitgave speciale aandacht aan de kwestie die vandaag de dag geldt als het conflictgebied bij uitstek in de verhouding tussen geloof en wetenschap: de vraag of de biologische evolutietheorie zoals die ontwikkeld werd door Charles Darwin en verder uitgewerkt door latere biologen verenigbaar is met Bijbel en geloof. De meningen hierover zijn nog steeds verdeeld – zowel onder christenen als onder joden, moslims en atheïsten. In 2017 schreef ik een afzonderlijk boek over de vraag of christelijk geloof en neodarwiniaanse evolutie verenigbaar zijn (*En de aarde bracht voort*, Utrecht: Boeken- centrum). Sommige lezers van dat boek vonden het jammer dat ik daarin wel uitvoerig op theologische kwesties inga, maar (afgezien van de bekende hoofdstukken Genesis 1-3) niet allerlei Bijbelteksten bespreek die in het geding zijn. Vandaar dat ik in deze uitgave vanuit een aantal Bijbelstudies op deze thematiek wil ingaan (vooral in de hoofdstukken 4-7). Wanneer we er voor de zekerheid van uitgaan dat de evolutietheorie min of meer klopt, lukt het dan nog om een overtuigende uitleg te geven van belangrijke Bijbelpassages die een andere kant op lijken te wijzen, of wordt dat gekunsteld? Kan de Bijbel in dit geval zelf misschien licht werpen op doel en zin van heel de evolutionaire geschiedenis? Ook al tasten we in deze Bijbelstudies nadrukkelijk de mogelijkheden af die hier liggen, het gaat ons er niet om een bepaald antwoord op die vraag op te dringen. Daarom zijn telkens ook gespreksvragen toegevoegd, zodat je als lezer in staat bent om ofwel voor jezelf, ofwel in groepsverband, de dingen verder af te wegen.

Inderdaad hoop ik dat deze uitgave dienstbaar zal zijn zowel aan mensen die persoonlijk hun geloof willen verdiepen of willen weten hoe dat zich verhoudt tot de wetenschap, als ook aan mensen die in kringverband samenkomen. Ik denk hierbij onder meer aan de vele Bijbelkringen die jaarlijks draaien op allerlei studentenverenigingen. Juist als student, stel ik me voor, loop je regelmatig tegen vragen aan over de verhouding tussen Bijbel, geloof en wetenschap. In de hier geboden Bijbelstudies komt deze verhouding behalve in meer algemene zin ook vanuit tal van concrete wetenschapsgebieden aan de orde: natuurkunde, sterrenkunde, kosmologie, biologie, psychologie, geschiedwetenschap, klimaatwetenschap, literatuurwetenschap, psychologie, filosofie en natuurlijk Bijbelwetenschap en theologie. Je kunt dus doorpraten over spannende vragen die zich vanuit je eigen studie voordoen. Maar dat kan natuurlijk ook als je niet, of niet meer, studeert en toch in dit soort vragen geïnteresseerd bent. Het aantal van tien Bijbelstudies is misschien wat veel om gedurende één seizoen te behandelen, gegeven het feit dat we in Nederland de merkwaardige gewoonte hebben om met kringavonden te stoppen zodra de zomertijd zich aandient. Dit biedt echter wel gelegenheid om enkele keuzes te maken, en Bijbelstudies die voor je kring misschien wat minder relevant zijn over te slaan. Omvang en inhoud van de Bijbelstudies zijn misschien best pittig in vergelijking met wat gebruikelijk is, maar ze willen dan ook echt verdiepend werken. Verder heb ik geprobeerd onnodig jargon te vermijden en zo helder mogelijk te schrijven.

Als uitgangspunt voor de hier geboden Bijbelstudies is de Herziene Statenvertaling genomen. Zeker voor studiedoel-einden leent die zich vanwege haar brontekstgetrouwheid wat beter dan meer doeltaalgerichte vertalingen als de Nieuwe Bijbelvertaling. Dat neemt niet weg dat die laatste, net als andere hedendaagse vertalingen, er natuurlijk heel goed naast

gebruikt kan worden. Hetzelfde geldt overigens voor vertalingen die juist wat ‘letterlijker’ zijn, zoals de oude Statenvertaling en de Naardense Bijbel. In kringverband is het altijd fijn als leden verschillende vertalingen bij de hand hebben of digitaal kunnen raadplegen, zodat je desgewenst snel kunt horen hoe iets in een andere vertaling klinkt dan die van jezelf. De toegevoegde gespreksvragen beogen niet al te ‘sturend’ te zijn, maar willen vooral helpen om tot een goed en zinvol gesprek over de besproken thema’s te komen. Dat geldt ook voor de alternatieve verwerkingsvorm die bij elk hoofdstuk is opgenomen.

Ten slotte dank ik mijn collega dr. Rik Peels voor zijn feedback op een eerdere versie van deze tekst, en student-assistente Evy Beijen voor haar hulp bij het opmaken van het manuscript en het samenstellen van het tekstregister. Bureau-redacteur Simone Perreijn van KokBoekencentrum ben ik erkentelijk voor de constructieve samenwerking.

Gijsbert van den Brink
Woerden, april 2021

1. Wijsheid en wetenschap

Wetenschap zoals die in onze tijd beoefend wordt, was er in de tijd van de Bijbel nog niet. Daarom kunnen we de Bijbel ook niet direct bevragen op ‘hoe God over de wetenschap denkt’. Dat laat onverlet dat de Bijbel indirect van alles te zeggen heeft wat van belang is voor onze waardering van de wetenschap, en ook over de verhouding van wetenschap en geloof. In dit hoofdstuk beginnen we daarnaar te zoeken. In de Bijbel mogen we dan niet veel over wetenschap tegenkomen, het gaat er wel enorm vaak over wijsheid. Ook over kennis trouwens – en over inzicht en vorming, opmerkzaamheid en luisterbereidheid. Hoe verhouden die begrippen zich tot elkaar, en tot wat we vandaag ‘wetenschap’ noemen? En wat betekenen ze theologisch, dat wil zeggen: in het licht van Gods relatie met ons? We gaan dat in deze eerste ronde na aan de hand van de openingspassage van het Spreukenboek. We zullen zien dat er zeker overeenkomst is tussen wetenschap en wijsheid – maar ook verschil.

Lezen: Spreuken 1:1-7

Wijsheid op een rijtje

We bewegen ons om te beginnen dus over de drempel van het Spreukenboek, en gaan daarmee een eigensoortige woordwereld binnen. Zoals wanneer je voor het eerst een kathedraal binnenstapt, zo moeten we ons even oriënteren en om ons heen kijken – waar zijn we precies beland? De openingspassage helpt ons om de belangrijkste samenhangen vast in het oog te krijgen. Als we de kernbegrippen in twee vertalingen

op een rij zetten en er nog een andere vertaalmogelijkheid naast zetten, ziet het beeld er als volgt uit:

	<i>HSV</i>	<i>NBV</i>	<i>Of wat ook kan:</i>
vs. 2	- wijsheid - vermaning - inzicht	- wijsheid - leidraad in het leven - inzicht	- levenskunst - kritiek, correctie - onderscheidings- vermogen
vs. 3	- gerechtigheid - recht - billijkheid	- recht - rechtvaardigheid - eerlijkheid	- morele zuiverheid - oprechtheid - onpartijdigheid
vs. 4	- schrandereheid - kennis - bedachtzaamheid	- verstand - kennis - bezonnenheid	- nadenkendheid - begrip - opmerkzaamheid
vs. 5	- wijze raad	- (begrips)vaardigheid	- beleid, overleg
vs. 6	- spreekwoord	- diepzinnigheden	- verklaring, uitlegging (SV)
vs. 7	- vreze des HEEREN - beginsel	- ontzag voor de HEER - begin	- eerbied voor God - hoofdzaak, kern, fundament

Het is daarnaast ook van belang om te letten op de werkwoorden, vooral de werkwoorden die voorafgegaan worden door 'om' en die het doel van het Spreukenboek omschrijven. Die werkwoorden zien er in de HSV als volgt uit: bekend worden (of: vertrouwd raken) met, begrijpen, aannemen, horen, vermeerderen, verwerven, en dan nog weer eens: begrijpen. Het zijn steeds woorden die iets zeggen over waar de wijze mens zich op toelegt. Daartegenover wordt er één werkwoord gebruikt dat typerend is voor dwazen: verachten. De dwaze mens kenmerkt zich blijkbaar door een onverschillige, minachtende houding.

Het is goed om al deze woorden even op ons in te laten werken, zonder ons meteen te bekommeren over hoe ze pre-

cies met elkaar samenhangen. Hoe klinken ze? En hoe raken ze aan ons eigen leven? Ik schrijf deze zinnen in de tijd waarin wereldwijd de (eerste?) coronapandemie woedt. Elke dag worden in ons land vele zieken en overledenen gemeld, en ook al zijn er inmiddels vaccins beschikbaar, niemand weet precies waar dit gaat eindigen. Maar ineens wordt in elk geval weer dringend beseft hoezeer we behoefte hebben aan *wijze* mensen. Aan koningen, dus regeringsleiders, die zoals Salomo begaanbare wegen kunnen wijzen. Daar zijn precies de kwaliteiten voor nodig die hier op een rij gezet worden: wijsheid, inzicht, bereidheid je te laten corrigeren, onderscheidingsvermogen, verstand, bezonnenheid, beleid. Talloze mensenlevens hangen ervan af of leiders met deze deugden behept zijn. En we zien inderdaad al hoe regeringsleiders die het Spreukenboek als 'dwaas' zou bestempelen, door wanbeleid op het gebied van de pandemiebestrijding talloze slachtoffers maken.

Gaat het bij wijsheid, inzicht, luisterbereidheid et cetera om kwaliteiten die je nu eenmaal hebt of niet hebt, zonder dat je daar veel aan kunt doen? Opvallend is dat je er volgens de Spreukendichter blijkbaar juist niet mee geboren wordt. Je moet er immers naar *zoeken*. Daar worden we zelfs voortdurend toe opgeroepen. Blijkbaar kunnen we ons er dus op instellen om in wijsheid te groeien. Daarbij doet zich een wonderlijke paradox voor: juist wie al wijs is, zal zich die instelling eigen maken (vs. 5). Er is dus al wijsheid gelegen in het pure verlangen om wijs en verstandig te *worden*. De oude filosofen zeiden het al: echte wijsheid bestaat in verlangen naar wijsheid, ofwel in wijs-begeerte. Kortom, het gaat hier niet om het IQ dat je hebt meegekregen, maar om je instelling.

Volgens de Spreukendichter wordt deze instelling geboren uit eerbied voor God: de 'vreze des Heren', zegt hij, is de kiem van de kennis. Wie met God omgaat, is dus blijkbaar geïnteresseerd in kennis, in wijsheid, in het voortdurend toenemen in inzicht en onderscheidingsvermogen. Koning Salomo, op

wiens naam deze woorden staan, was dat bij uitstek, zo blijkt uit wat over hem verteld wordt in 1 Koningen 3.

Wijsheid nader omschreven

Het woord 'wijsheid' is zo in het algemeen een wat vaag en misschien ook wel wat belegen begrip. Wat ermee bedoeld wordt, maakt de schrijver echter duidelijk door meteen al die andere begrippen ernaast te zetten. Die kleuren het plaatje om zo te zeggen in, zodat het steeds concreter wordt. Wijsheid heeft, vreemd genoeg misschien, allereerst te maken met 'vermaning' – dat wil zeggen: met het vermogen om kritiek te aanvaarden. De wijze luistert dus naar wat andere mensen zeggen. In het bijzonder luistert hij (of zij) naar mensen die het beter kunnen weten dan hij of zij zelf. Speciaal worden in dit verband leraren genoemd (vs. 5, 6) en ook ouders (vs. 8). Maar precies daar tussenin, in het hart ervan (vs. 7), wordt gewezen op de Here God (vs. 7). De wijze laat zich zo nodig dus door God en mensen corrigeren en disciplineren. Wijzen zijn in die zin het tegendeel van *eigenwijze* mensen, die alle wijsheid in pacht menen te hebben. Wijze mensen beseffen hoeveel zij aan anderen te danken hebben, ook waar die zich kritisch jegens hen opstellen.

Vervolgens gaat wijsheid gepaard met inzicht of onderscheidingsvermogen. In een wirwar van meningen en feiten moet je weten te onderscheiden waar het op aankomt. Vooral heeft dat onderscheidingsvermogen betrekking op goed en kwaad. Met maar liefst drie woorden – gerechtigheid, recht en billijkheid (HSV) – wordt erop gewezen dat wijsheid een belangrijke *morele* component heeft. Daarom is wijsheid ook iets anders dan slimheid. Al heb je voor slimheid ook onderscheidingsvermogen nodig, je kunt dat vermogen vervolgens inzetten voor je eigen doelen, en dat kunnen ook zeer egoïstische doelen zijn. Dan word je inderdaad slim gevonden, of zelfs sluw. Wijsheid daarentegen richt zich juist op wat in

objectieve zin goed is, op wat moreel rechtvaardig is en integer. Vandaar dat er in het jodendom een sterk verband gelegd wordt tussen wijsheid en de Thora: in de eerste vijf boeken van de Bijbel wordt ons immers bekendgemaakt wat goed en rechtvaardig is: de geboden en beloften van de Here God wijzen het concreet aan.

Wat wijsheid inhoudt, wordt nog nader geconcretiseerd met woorden als schranderheid, verstand, en reflectie. Het gaat er bij die woorden om dat je de dingen eerst overweegt voordat je iets roept, zegt of doet. Natuurlijk kan de een dat sneller dan de ander – niet iedereen is even vlug van begrip. Maar dat is het punt niet. Het gaat erom dat je niet zomaar doorgaat op intuïties die zich spontaan aan je opdringen, want dat zijn nogal eens voortijdig gevormde oordelen – ofwel vooroordelen. Weliswaar kunnen intuïties ook juist zijn, maar dat blijkt dan wel als je ze eerst nog eens kritisch tegen het licht houdt voordat je je oordeel erop baseert. De verstandige mens overweegt de dingen zo veel mogelijk en kan daarbij ook door eigen ‘biases’ (vooroordelen) heen prikken. Hij of zij gaat met beleid en overleg te werk en kenmerkt zich volgens de Spreukendichter ook door wat ik hierboven weergaf met het woord *opmerkzaamheid*. Opmerkzaam ben je als je goed let op wat zich in je omgeving afspeelt, als je zelfs kleine signalen weet op te vangen. Dat vereist dat je niet te zeer bent ingekeerd in jezelf of met je eigen binnenwereld bezig bent, want alleen dan kun je echt openstaan naar buiten. Voor jongeren die nog onge oefend zijn (hier ‘onverstandigen’ genoemd), is het belangrijk dit te leren (vs. 4). Maar ook wie al tot zijn verstand gekomen is, doet er goed aan zich hierop te blijven richten. Je moet je inzicht immers ook vermeerderen en verdiepen, in een levenslang proces van continue vorming. De Spreukendichter lijkt inderdaad een voorstander van wat vandaag heet permanente educatie. Zo vergaar je niet alleen wijsheid en inzicht, maar ook gewoon *kennis*.

Kennis en wetenschap

Nu wordt vaak gezegd dat het hier om een totaal ander soort kennis gaat dan de kennis waar de hedendaagse wetenschap naar streeft. En inderdaad is het goed die twee niet met elkaar te vereenzelvigen. Filosofen maken onderscheid tussen verstandelijke kennis enerzijds en wat ze *vertrouwdheidskennis* noemen anderzijds. Verstandelijke kennis kun je uitdrukken in allerlei claims en beweringen die je maakt (in ‘proposities’, zeggen de filosofen) – beweringen die je vervolgens kunt proberen te ‘bewijzen’. Vertrouwdheidskennis laat zich niet altijd vertalen in concrete uitspraken en kan meestal ook niet aangetoond worden. Ze kan alleen maar opgedaan worden in persoonlijke ervaringen, en vooral in de ontmoetingen die je met iemand hebt. Daarom wordt ze ook wel ‘omgangskennis’ genoemd. In de Bijbel gaat het heel vaak over dit type kennis: kennis die gedragen wordt door persoonlijke omgang, door liefde, door verwondering. Hier in Spreuken 1 klinkt dat zeker ook mee wanneer gezegd wordt dat eerbied voor God de hoofdzaak is van de kennis.

Toch is het niet goed om deze twee soorten kennis helemaal van elkaar los te maken en ze, zoals vaak gebeurt, tegenover elkaar te stellen als waren het twee totaal verschillende dingen. Het Hebreeuwse woord dat voor ‘kennis’ gebruikt wordt, is een heel normaal woord dat verwijst naar kennis in het algemeen, zowel praktische als meer theoretische. Een kanttekening in de Statenvertaling bij het woord in vers 4 zegt heel mooi (vrij vertaald): versta hieronder niet alleen pure feitenkennis, maar ook de onderliggende verbanden. Het gaat dus ook om begrip en inzicht. Interessant is dat diezelfde Statenvertaling het woord weergeeft met ‘wetenschap’ (vs. 4, vs. 7). Daarmee is niet de wetenschap bedoeld zoals we die vandaag kennen (die kwam in de 17^e eeuw immers nog maar net op gang). Destijds verwees het woord nog naar alles wat er zoal te weten valt, dus naar kennis in het algemeen (zoals dat

in een uitdrukking als ‘in de wetenschap dat...’ nog altijd het geval is).

Bij wat we vandaag wetenschap in de zin van wetenschappelijk onderzoek noemen, gaat het echter óók om de verwerking van zulke kennis-in-het-algemeen, en zeker ook om inzicht in de onderliggende verbanden. Het is opvallend hoeveel van de eigenschappen die we hierboven in het rechterrijtje noemden, ronduit essentieel zijn voor het beoefenen van wetenschap, en daar dan ook volop in worden toegepast. Dat begint al met de ‘vermaning’ die aanvaard moet worden – met openheid voor kritiek dus. Met name sinds het werk van de Oostenrijks-Britse wetenschapsfilosoof Karl Popper (1902-1994) is duidelijk geworden hoe ongelooflijk belangrijk het is dat wetenschappers hun theorieën blootstellen aan kritiek, en deze op basis van die kritiek desnoods ook bijstellen of zelfs loslaten. Wetenschappers zijn gewend de artikelen die ze schrijven voorafgaand aan publicatie voor te leggen aan minstens twee of drie, maar soms wel tien of twintig vakgenoten, om die artikelen vervolgens sterker te maken door de geleverde feedback te verwerken. (Terzijde: je kunt je afvragen of de preken van voorgangers niet sterker zouden worden wanneer die van tijd tot tijd ook zo te werk zouden gaan.)

Maar ook andere eigenschappen en attitudes die de Spreukendichter in zijn openingspassage noemt, zijn van groot belang in de wetenschap. Dat geldt bijvoorbeeld voor onderscheidingsvermogen – misschien is de kern van wat wetenschappers doen wel *onderscheiden*: telkens weer precies de juiste onderscheidingen en verdelingen aanbrenge(n) – en ook opmerkzaamheid. Je moet als vakwetenschapper heel goed weten waarop je moet letten, en dat valt niet altijd precies op formule te brengen. Dat geldt zowel voor de natuurwetenschapper als voor de historicus, de taalkundige en de medicus. Het kost bijvoorbeeld de nodige oefening voordat studenten geneeskunde die foetale harttonen willen beluisteren bij een

zwangere vrouw deze kunnen onderscheiden van allerlei ruis op de achtergrond. Natuurlijk is hun wel verteld op wat voor soort geluiden ze ongeveer moeten letten, maar er zijn zoveel bijgeluiden (bijvoorbeeld de harttonen van de zwangere moeder) dat het enorm veel opmerkzaamheid en zorgvuldige waarneming vergt om ze te kunnen onderscheiden.

Wetenschappelijke deugden

Natuurlijk moeten wetenschappers ook creatief zijn en zelfstandig nadenken. Maar gek genoeg misschien begint het er toch mee dat ze veel dingen domweg op gezag van hun leermeesters aanvaarden – soms ook dingen waarvan ze de strekking pas gaandeweg kunnen gaan begrijpen. Ze moeten dus vooral ook *horen* (vs. 4), dat wil zeggen: luisterbereid zijn. Wie de grens van creativiteit naar eigenwijsheid oversteekt, wordt op den duur niet serieus meer genomen. Meestal is dat terecht, slechts een hoogst enkele keer blijkt het ten onrechte. Verder is ook eerlijkheid (vgl. vs. 3) een uiterst belangrijke waarde in de wetenschap. Vandaag wordt deze meestal aangeduid als ‘integriteit’. Iedere promovendus die afstudeert aan een Nederlandse universiteit moet de *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit* ondertekenen: je moet beloven dat je het spel eerlijk gespeeld hebt, niet geknoeid hebt met data, transparant en zorgvuldig te werk bent gegaan, geen zaken naar je toe getrokken hebt et cetera. Als je hier als wetenschapper een loopje mee neemt, brengt dat namelijk enorm veel ellende met zich mee. De affaires die de achternaam van een aanvankelijk vermaarde wetenschapper hebben meegekregen, zijn bekend. Wetenschappelijke integriteit houdt overigens óók in – en daar wordt nog erg vaak tegen gezondigd – dat je als wetenschapper niet verder springt dan je polsstok lang is. Het is een kwalijke zaak wanneer bijvoorbeeld natuurwetenschappers of sociologen allerlei uitspraken doen over moraal of over het bestaan van God, en daarbij suggere-

ren dat ze die uitspraken *als wetenschapper* doen. Daarmee geven ze er een aureool aan mee dat die uitspraken niet toekomt. Evenzo moeten theologen natuurlijk terughoudend zijn met uitspraken die over de grens van hún vakgebied heen reiken.

Spreuken 1 noemt zoals we zagen nog andere deugden die bij wijsheid horen, zoals beleid, overleg en bedachtzaamheid. Ook daarin behoren wetenschappers uit te blinken. Ze moeten zich daarom niet door vooroordelen en ingebakken denkschema's laten leiden. Hoe moeilijk dat laatste kan zijn, bleek wel in de eerste fase van de coronacrisis. Vrijwel niemand durfde de noodzakelijke harde consequenties uit de inmiddels bekende feiten te trekken. We konden ons namelijk eenvoudig niet voorstellen dat het zo'n vaart zou lopen en dat ons leven zo radicaal op z'n kop zou moeten. Zelfs door de wol geverfde wetenschappers hielden het op gemakkelijker oplossingen (zoals het snel creëren van 'groepsimmunité'). Te lang bleef een mentaliteit van 'het zal wel meevallen' en 'we kunnen dit uiteraard aan' dominant. Slechts een enkeling, zoals de bekende viroloog Ab Osterhaus, stelde de harde wetenschappelijke data voorop en durfde van daaruit de rol van onheilsprofeet op zich te nemen door van meet af aan te dringen op ingrijpende(r) maatregelen. Alleen wanneer wetenschappers zich op deze manieren toeleggen op het verwerven van inzicht, zullen ze met goede verklaringen kunnen komen, met verdiepende uitleggingen (vs. 6) die onze kennis werkelijk verder brengen. Op zulke verklaringen, verhelderingen die ons in-zicht vergroten, is goede wetenschap in al haar takken – alfa, bèta en gamma, theoretisch en toegepast – gericht. Daar komt dus wel de nodige wijsheid bij kijken.

Maar dat geldt natuurlijk ook buiten de wetenschap! Ook in het alledaagse leven zijn de hier genoemde deugden van eminent belang en is het belangrijk om ons erin te bekwamen. Goede wetenschappers zijn vaak (zij het lang niet altijd) wijze

mensen, maar gelukkig is wijsheid meer dan wetenschap: ze is ook te vinden op andere terreinen van het leven. Ook daar heb je gelukkig mensen die tegen kritiek kunnen, bedachtzaam handelen, onderscheidingsvermogen hebben, levenskunst uitstralen et cetera. Je hoeft er geen langdurige opleiding voor te hebben genoten om er vertrouwd mee te zijn. Talloze academisch opgeleide predikanten hebben de eeuwen door verhaald hoeveel ze in hun eerste en latere gemeenten geleerd hebben van een wijze ouderling, die bepaald geen universitaire opleiding had maar wel enorm veel mensenkennis en levenservaring. Zulke ouderlingen blonken (en blinken) vaak uit in wat we hierboven vertrouwdheidskennis noemden: kennis die ontstaat door de concrete omgang met mensen en door de zorgvuldige waarneming van allerlei processen die zich tussen mensen en tussen mens en natuur voordoen. Dat soort praktische kennis helpt niet alleen om dingen te doorzien, maar ook om te midden van alles wat het leven van ons vraagt overeind te blijven. Vandaar dat het woord wijsheid dat in Spreuken 1 gebruikt wordt, zich ook laat vertalen als 'levenskunst'.

Eerbied voor God als kenbron

Het is opvallend dat in het Spreukenboek veel wijsheden de revue passeren die ook elders in de oud-oosterse wereld voorkwamen. Nogal wat Bijbelse spreuken vinden we bijvoorbeeld letterlijk terug in Egyptische wijsheidsboeken. Het is wat gekunsteld om te veronderstellen dat dat per definitie latere teksten waren die onder invloed stonden van de Bijbelse Spreuken. Het omgekeerde is ook denkbaar. In elk geval was er destijds op hoog niveau internationaal verkeer waarin ook wijsheidsliteratuur uitgewisseld werd. Denk in dit verband maar aan het bezoek dat de koningin van Sjeba (of Seba) aan Salomo bracht (1 Kon. 10:1-13; 2 Kron. 9:1-12). Veel adviezen en vermaningen uit Spreuken hebben dan ook een alge-

meen-menselijk karakter. Ze zijn niet specifiek gericht op het volk Israël, maar op iedereen. Ze roepen vaak ook niet op tot geloof in God, maar meer tot het gebruiken van het gezonde verstand en het in acht nemen van discipline.

Des te opmerkelijker is het dat in de climax van de openingspassage nadrukkelijk de eerbied voor JHWH, de God van Israël, centraal staat. Mogelijk heeft Salomo of een latere spreukenbewerker dit accent opzettelijk toegevoegd, om de algemeen-menselijke wijsheden die de ronde deden te verbinden met het geloof in Israëls God. Ook op andere plaatsen in Spreuken wordt soms ineens even gewezen op de Here en het belang van onze betrokkenheid op God en zijn werk. Hier gebeurt dat voor het eerst, en wel wanneer gezegd wordt: 'Eerbied voor de Heer is de kiem van de kennis'. Of in klassieke bewoordingen: 'De vreze des Heeren is het beginsel der wijsheid' (vgl. Ps. 111:10, Spr. 9:10). De zin is bekend als motto van diverse christelijke verenigingen. De Amsterdamse vereniging van theologiestudenten GTSV Voetius bijvoorbeeld heeft deze tekst als haar zinspreuk.

Hoe moeten we deze zin precies begrijpen? Zo bekend als de uitdrukking is, zo lastig is het om die vraag trefzeker te beantwoorden. Maar als we de tekst duiden vanuit het verband waarin deze staat, doemt het volgende beeld op. De mens die God vreest, heeft eerbied voor Hem. Dat houdt in dat hij of zij terdege rekening houdt met God. Je gaat dan niet door op allerlei eigen gedachten over wat waar en goed is, maar je richt je tot God, om dit van Hem te leren. Je wilt de wil van God niet graag verdraaien of naar je eigen hand zetten, maar God zo veel mogelijk dienen zoals God zelf het wil hebben. Daarom luister je zo nauwkeurig mogelijk naar Gods stem. Daarom onderzoekt de wijze met aandacht hoe God zichzelf bekendgemaakt heeft, en richt hij zijn leven daarnaar in (vgl. Ps. 1). Want de wijze heeft enorm veel respect voor God. En doordat wijzen die 'de-centrerende' beweging maken,

waarbij ze dus niet zelf het centrum van zingeving zijn maar zich daarvoor buiten zichzelf richten, leren zij God ook *kennen*. Zo leidt de eerbiedige gerichtheid op God dus tot diepere kennis van wie God is en wat God wil.

Nu zegt de tekst niet alleen dat eerbied voor God tot diepere kennis *van God* leidt. Hij stelt dat eerbied voor God de bron of hoofdzaak is van kennis in het algemeen. Dat laat zich zo begrijpen dat wie in deze houding van eerbied jegens God staat, een soortgelijke houding ook zal willen aannemen ten aanzien van Gods schepping. Je gaat dan dus ook openstaan naar mensen, wilt hen echt leren kennen, gaat hun gedrag begrijpen. En je legt je eigen ideeën en denkschema's niet zomaar op de buitenwereld (of dat nu mensen zijn of natuurverschijnselen), maar laat die buitenwereld om zo te zeggen uitspreken. Je projecteert je eigen ideeën niet op de werkelijkheid, maar zoekt naar haar eigen taal. Het is te kort door de bocht om te zeggen dat de hedendaagse wetenschap een rechtstreeks gevolg is van deze houding. Dat ligt historisch gezien wat ingewikkelder. Maar volgens wetenschapshistorici is het wel zo dat het christendom ten tijde van de Reformatie een enorme impuls gaf aan het ontstaan van de wetenschap, doordat christenen de natuur net zo letterlijk gingen lezen als ze de Bijbel waren gaan lezen: zoekend naar wat het Boek zélf zegt, ook al gaat dat soms tegen onze eigen wensen en gedachten in. Zo is men zich gaan verwonderen over de eigenheid van de natuur, en ging men haar zien als 'een prachtig boek, waarin alle schepselen, groot en klein, als letters zijn, die ons de onzichtbare dingen van God te aanschouwen geven,' zoals Gods kracht en majesteit (Ned. Geloofsbelijdenis, art. 2; vgl. Rom. 1:20). Zo werd de eerbied voor God tot een bron van kennis – en zo is ze dat nog steeds.

Gespreksvragen

1. Het boek Spreuken wordt als Bijbelboek vaak niet zo hoog gewaardeerd. Het is veel minder populair dan Job, Prediker en Hooglied, en zeker ook dan de Psalmen of de evangeliën. Praat er eens over door hoe dat kan komen. En ook over de vraag in hoeverre het terecht is.
2. Zowel door gelovigen als door seculieren worden Bijbel en wetenschap vaak tegenover elkaar gesteld, als waren ze water en vuur. Hoe zou dat komen? Kan Spreuken 1 ons helpen om dat beeld bij te stellen?
3. De moderne wetenschap heeft in belangrijke mate joods-christelijke wortels. Toch zijn relatief veel wetenschappers vandaag niet gelovig. Komt dat doordat de hedendaagse wetenschap ongelof als het ware in de hand werkt? Of zie je andere oorzaken?
4. Wat zegt het je dat eerbied voor God hoofdzaak en fundament van de kennis is?

Alternatieve groepsverwerking

Verdeel je kring in twee groepen. De ene groep verzamelt voorbeelden en argumenten die laten zien dat geloof en wetenschap vaak in conflict met elkaar zijn en ten koste van elkaar gaan. De andere groep verzamelt materiaal voor de stelling dat geloof en wetenschap juist prachtig in harmonie zijn en elkaar kunnen versterken. Het maakt dus niet uit wat je zelf vindt, je doet met je groep mee. Praat daarna eens door over welke argumenten of voorbeelden de meeste indruk op je maakten. Hoe zou je, alles overziend, de verhouding tussen geloof en wetenschap willen typeren?